

УДК 343.85

Тетяна Андріївна ДЕНИСОВА,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри тактико-спеціальної підготовки
Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ НАСИЛЬСТВА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ, СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Забезпечення високого рівня правопорядку в Україні та її регіонах є невід'ємною складовою соціально-економічної та політичної стабільності держави. У ст. 17 Конституції України передбачено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [1, с. 7]. Також у Основному Законі вказується, на кого покладаються певні зобов'язання. Зокрема, оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України (ч. 2 ст. 17), забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України – на відповідні військові формування та правоохоронні органи (ч. 3 ст. 17) тощо [1, с. 7–8].

Традиційною є думка, що в лавах Збройних Сил України (надалі – ЗСУ), правоохоронних органах, спеціальних військових формуваннях, мають проходити службу лише кращі представники суспільства, готові при необхідності віддати своє життя задля захисту Вітчизни і свого народу. Але часи та люди змінюються, і не завжди на краще, про що може свідчити рівень насильства в Збройних Силах, серед військовослужбовців правоохоронних органів, у Внутрішніх військах МВС України та інших військових формуваннях, тобто саме тими, на кого суспільство покладається як на своїх захисників. Треба вказати, що насильницькі дії можуть відбуватися і у зворотному порядку – до військовослужбовців, правоохоронців тощо.

Насильство – найбільш небезпечний спосіб вчинення злочину, так як воно ставить під загрозу найзначніші для людини цінності, а саме, життя та здоров'я. Кримінальний закон передбачає відповідальність за ті чи інші види насильства, що охоплюються такими поняттями, як «насильство», «фізичне насильство», «психічне насильство», «погроза», «побої», «катування», «жорстокість», «опір» та ін. Таким чином, термін «насильство» фігурує в багатьох статтях Кримінального кодексу (далі – КК) України, оскільки виступає універсальним інструментом здійснення різних за характером злочинів і являє собою важливу самостійну проблему.

Події останнього часу доводять, що насильство, набуваючи принципово нових рис, стає все більш витонченим і цинічним. Змінюються стратегічні напрями силових ударів, вдосконалюється тактика сучасних насильницьких дій.

Варто нагадати, що з кожним роком збільшується кількість загиблих військовослужбовців та правоохоронців. Так, за даними Генштабу ЗСУ, з початку антитерористичної операції, бойові втрати на Донбасі становлять 10710 військовослужбовців Збройних Сил України, з них безповоротні 2333, санітарні – 8377 (поранені та травмовані внаслідок бойових дій). Крім того, у Генштабі додали, що небойові втрати серед військовослужбовців становлять 927 осіб [2]. За 11 місяців 2018 р. бойові втрати української армії на Донбасі склали 110 бійців. Ще 776 військовослужбовців були поранені у боях. У відповіді ЗСУ також вказується, що небойові безповоротні втрати української армії за 11 місяців цього року майже такі ж, як бойові, – 100 бійців [3].

Зауважу, що випадки насильства серед військовослужбовців ЗСУ, працівників правоохоронних органів, інших військових формувань, зазвичай, не отримують належного суспільного резонансу, але їх негативні наслідки для суспільства і, перш за все, для Збройних Сил й правоохоронців є не менш тяжкими, оскільки, перш за все, знижують їх боєздатність.

Чисельні дослідження й статистичні дані показують, що починаючи з 2001 р. кількість насильницьких дій у Збройних Силах, серед правоохоронців та в інших військових формуваннях України хоча й зменшувалась, проте дуже повільно. Так, за даними військових прокуратур упродовж 10 років загальна кількість насильницьких злочинів, вчинених військовими, знизилась

на 32,2 %, в т.ч. військових злочинів – на 31 %. Водночас у структурі насильницьких злочинів, вчинених військовими, відсоток загальнокримінального насильства (тобто насильства до цивільного населення) зростає із 46,7 до 54,8 %. А з урахуванням існуючої у той час високої латентності вказаних злочинів, наведені цифри, особливо щодо військових насильницьких злочинів, можуть бути вищими у рази. З 2014 р., як нам відомо, ситуація кардинально змінилася на гірше: стрімко зростає кількість загиблих, поранених, безвісти зниклих.

Необхідно підкреслити й те, що небезпека насильницьких злочинів визначається не лише їх наслідками, які часто виявляються непоправними, а й тим, що насильство визначає характер усієї злочинності, обтяжуючи й інші форми суспільно небезпечної поведінки. У військових підрозділах, серед працівників правоохоронних органів та інших військових формувань суспільна небезпека насильницьких злочинів є ще вищою, оскільки там вони вчиняються особами, які мають доступ і навчені користуватись вогнепальною, холодною зброєю, прийомами рукопашного бою та інших видів єдиноборств. Саме протиправні дії відносно цивільних громадян, інших військовослужбовців чи правоохоронців наносять суттєву моральну шкоду, а також шкоду фізичному чи психічному здоров'ю.

В теорії кримінального права та кримінології маємо сьогодні широке розмаїття визначень змісту «насильство», наприклад, як «злочинне насильство», «насильницькі злочини», «насильницька злочинність», «кримінальне насильство». В Особливій частині КК України злочини, об'єктивна сторона яких включає насильство, становить третину всіх суспільно небезпечних діянь, передбачених законодавцем. Разом з тим, як показує практика, розслідування насильницьких злочинів в системі ЗСУ, серед правоохоронних органів та інших військових формувань, створює значні труднощі в тлумаченні та реалізації кримінально-правових норм, породжує суперечності між органами розслідування й судами в оцінці одних і тих же випадків, обумовлює численні судово-слідчі помилки.

Велике розмаїття видів насильницької поведінки, передбаченої кримінальним законом, відсутність ясності в термінологічних відмінностях понять «насильство», «примушування», «підбурювання», «схиляння» та їх відмежування від ненасильницьких видів поведінки (наприклад, умовляння) вимагає формулювання єдиного понятійного апарату характеристики та оцінки насильницьких видів впливу в кримінально-правовій сфері. Іншими словами, сьогодні дослідження феномену насильства, в т.ч. питань кримінально-правової і кримінологічної оцінки насильства у ЗСУ, серед правоохоронних органів та інших військових формувань, є вельми бажаними і водночас актуальними. Так, наприклад, одними з проблемних питань будуть правильне визначення суб'єктного складу насильницьких злочинів, оскільки згідно із ст. 5 Закону України «Про Збройні Сили України» особовий склад ЗСУ складається з військовослужбовців і працівників ЗСУ, які є громадянами України. Окремі посади працівників ЗСУ можуть комплектуватися громадянами, які проходять альтернативну (невійськову) службу у порядку, визначеному законом [4, с. 108]. З огляду на викладене, постає питання: чи можуть визнаватися суб'єктами насильницьких злочинів у ЗСУ, окрім військовослужбовців (спеціальний суб'єкт військових злочинів), ще й інші особи, а саме: працівники ЗСУ (в тому числі цивільні викладачі ВВНЗ); особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу, (загальний суб'єкт), іноземні громадяни, що перебувають у ЗСУ? І у яких випадках? Низка проблемних питань виникає й до відповідальності інших військових формувань, зокрема, новостворених «народних дружин» (мають всі ознаки військового формування), котрі неоднозначно сприймаються суспільством.

Останні події в Україні показали необхідність приведення законодавства, що торкається військової сфери, відповідальності військовослужбовців ЗСУ, працівників правоохоронних органів, інших військових формувань до відповідності викликів часу. Звісно, що за таких обставин вивчення всіх властивостей насильства, його проявів, характеристик, тенденцій розвитку, причин видозмін і негативних наслідків є вкрай важливим. Хоча напрацювання українських та закордонних вчених містять низку положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються визначення й застосування поняття насильства при кваліфікації злочинів, тим самим вони створюють значне теоретичне підґрунтя для подальших досліджень цього вкрай складного питання.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. Київ : Преса України, 1997. 80 с.